

УДК: 37.013.42

Акматали Алимбеков

педагогика илиминин доктору профессор, Кыргыз-Түрк “Манас” университети

akmatali.alimbekov@manas.edu.kg

Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-9824-5377>

Акматали Алимбеков

доктор педагогических наук, профессор Кыргызско-Турецкий университет «Манас»

Akmatali Alimbekov

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Kyrgyz-Turkish “Manas” University

Садырова Гулзат Оскорушовна

Кыргыз-Түрк “Манас” университети

2452Y0701007@manas.edu.kg

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0007-5368-2745>

Садырова Гулзат Оскорушовна

Кыргызско-Турецкий университет «Манас»

Gulzat Oskorushovna Sadyrova

Kyrgyz-Turkish Manas University

Б. МУРЗУБРАИМОВДУН ИЛИМИЙ – ПЕДАГОГИКАЛЫК ЖАНА КООМДУК ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНҮН АЙРЫМ БАГЫТТАРЫ

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ И ОБЩЕСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ Б. МУРЗУБРАИМОВА

KEY DIRECTIONS OF THE SCIENTIFIC, PEDAGOGICAL AND PUBLIC ACTIVITY OF B. MURZUBRAIMOV

Аннотация. Макалада Кыргызстандын көрүнүктүү окумуштуусу, химия илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын академиги **Бектемир Мурзубраимовдун** илимий-педагогикалык жана коомдук ишмердүүлүгүнүн негизги багыттары талданат. Окумуштуунун көп кырдуу эмгек жолу, илимий мектеп түзүүдөгү ролу, жогорку билим берүүнү өнүктүрүүгө кошкон салымы, таланттуу муундарды тарбиялоодогу жетекчилик миссиясы жана коомдук-социалдык позициясына илимий баа берилет. Ошондой эле Мурзубраимовдун ишмердүүлүгүнүн улуттук билим берүүнүн өнүгүшүнө тийгизген таасири каралат.

Ачкыч сөздөр: Б. Мурзубраимов, академик, инсан, илим, педагогикалык, жетекчилик, коомдук ишмердүүлүк.

Аннотация. В статье анализируются основные направления научно-педагогической и общественной деятельности выдающегося кыргызского учёного, доктора химических наук, профессора, академика Национальной академии наук Кыргызской Республики Бектемира Мурзубраимова. Дана научная оценка многогранному профессиональному пути учёного, его роли в формировании научной школы, в развитии высшего образования, в подготовке талантливей молодежи, его лидерской миссии и социально-общественной позиции. Также рассматривается влияние деятельности Мурзубраимова на развитие национальной системы образования.

Ключевые слова: Б. Мурзубраимов, академик, личность, наука, педагогическая деятельность, лидерство, общественная деятельность.

Abstract. This article analyzes the main directions of the scientific, pedagogical, and public activity of the prominent Kyrgyz scholar, Doctor of Chemical Sciences, Professor, and Academician of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic, Bektémir Murzubraimov. A scholarly as-

essment is provided of the multifaceted professional path of the scientist, his role in establishing a scientific school, his contributions to the development of higher education, his leadership mission in mentoring talented young scholars, and his socio-public position. The article also examines the impact of Murzubraimov's work on the development of the national education system.

Keywords: B. Murzubraimov, academician, personality, science, pedagogical activity, leadership, public activity.

Киришүү

Бектемир Мурзубраимовдун илимий педагогикалык жана коомдук ишмердүүлүгү Кыргызстандын XX жана XXI кылымдагы эң урунттуу учурлары менен ашташ өзүнчө бир доор. Бул ыңгайда бул күндөрү өзүнүн 85-жылдык юбилейин белгилеп жаткан Бектемир Мурзубраимов «бир тармактын» же «бир мекеме чегиндеги» инсан катары кароого болбой турган масштабдуу инсан. Социалдык психология илиминде «масштабдуу инсан» деген түшүнүк бар. Масштабдуу инсандар турмушта тутунган максаттарынын, ишмердүүлүгүнүн сандык жана сапаттык чектери менен айрымаланат. Соңку кыргыз тарыхындагы масштабдуу личносттордун бири деп эсептөөгө толук негиз бар. Анткени, ал Ошто катардагы мектеп мугалиминен үч ЖОЖдун ректорулугуна чейинки кызматтарды басып өттү, Ош шаардык кеңешине, Жогорку Кеңешине үч ирет депутат болуп шайланып элдин мүдөөлөрү үчүн эмгектенди, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер Академиясынын академиги катары дале болсо активдүү демилгелүүлүгү илимпоз, активдүү жаран катары өмүр кечирип келет.

Б. Мурзубраимовдун инсандык бейнеси, илимий педагогикалык жана коомдук ишмердүүлүгү тууралуу жазылган тексттер саны жагынан көп, жанрдык өзгөчөлүктөрү көп кырдуу.

Мазмуну жагынан анын балалык чагына баштап, илимпоздук, лидерлик жетекчилик, коомдук ишмердүүлүгүн түгөл камтыган көп жылдар бою гезит журналдарда, интернет айдычынында гана эмес, атайын китеп катары да жарыяланып келген тексттер. Алардын топтому үстүбүздөгү жылы «Бектемир Мурзубраимов замандаштарынын көзү менен» -деген ат менен толукталып экинчи ирет өз алдынча көлөмдүү китеп болуп басылып чыккан [1]. Анын ишмердүүлүгү тууралуу жазгандар арасында өзүнүн окуткан агайлары, илим жана билим берүү чөйрөсүндөгү көрүнүктүү инсандар, коомдук ишмер-

лер бар. Жарыяланган материалдарда анын инсандык бейнеси «Чындыкты туу туткан инсан», «Элинин тоосу», «Классашым – сыймыгым», «Даанышман инсан», «Өзгөндөн чыккан өрнөктүү академик дилгир жетекчи», «Адамдыктын үч чокусу», «Ойчул окумуштуу, чаалыкпас ишмер», «уникалдуу уюштуруучу, жетекчи», «ОшМУнун билим берүүсү менен илиминин Дүйшөнү», «Биздин замандын лидери», «Кадырлуу жетекчи», «Шумкарлар түнөгү – бийикте», «Элет уулунан – эл уулуна айланган», «Өмүрү өрнөк инсан» деген жогорку баалар менен сыпатталышынын өзү эле анын сөздүк толук маанисинде илимдин, билим берүүнүн, уюштуруучулук жетекчиликтин бийик сересине жеткендигинен кабар берип турат.

Бул макалада Б. Мурзубраимовдун илимпоз инсан катары калыптанышы илимий педагогикалык ишмердүүлүгү Кыргызстанда илим жана билим берүүнү өнүктүрүүгө кошкон салымы талдоого алынат.

Изилдөөнүн методдору

Бул изилдөөдө Б. Мурзубраимовдун илимий-педагогикалык жана коомдук ишмердүүлүгүн ар тараптан талдоого багытталган сапаттык изилдөө моделинин алкагындагы *тарыхый-биографиялык, контент анализ, салыштырма талдоо* сыяктуу бир нече методдор колдонулду. Колдонулган методдор бул макалада берилген фактыларды, көз караштарды жана жыйынтыктарды комплекстүү талдоого мүмкүндүк берди.

Өтөгөлүү өмүр баскычтары

Адатта чыгаан инсандардын жаралыш себептерин изилдегендер эң обол анын балалык чагына баам салышат. Даңазалуу педагог А. С. Макаренко таамай белгилегендей «Балалык — бул бүтүндөй адамдык жашоонун пайдубалы. Пайдубал канчалык бекем болсо, жашоо да ошончолук бекем болот» [2, 123 б.]. Ал эми Ф. Достоевский «Биздин балалык — бул биз эч качан артка кайтара албаган, бирок өмүр бою

биз менен кошо жүрө турган мезгил» -деп бүт өмүрлүк ийгиликтер балалыктан башат алаарын тастыктаган [3, 243].

Б. Мурзубраимовдун чыгаан инсан жана илимпоз катары калыптанышынын негизги факторлорунун бири анын балаык доорунун бакубаттыгы болгон. Мында бакубат дегенди эң обол анын курчап турган чөйрө эң обол ата энелеринин, мугалимдеринин бала Б. Мурзубраимовдун өнүгүүгө жөндөмдүү угутун, дээрин педагогикалык өңүттөн көрөгөчтүк менен эрте таанып, баамдашып туура камкордук көрө билгендигин түшүнгөнүбүз туура болот. Анткени, жаңы тигилген көчөт чыныгы багбандардын камкордугу аркылуу гана чынар терек болуп өсүп чыгат. Өзүнүн өнүгүшүндөгү балалык жылдардагы аны курчаган чөйрөнүн жаратуучулук дараметин Б. Мурзубраимов өзү да өзгөчө баалап, балалык тагдырына ыраазы болуп дамамат эскерип келет. Алсак, азыркы Кыргыз Эл жазуучусу С. Раевдин менен болгон маегинде *“Сиз бу турмушта татаал, ары сыймыктуу жолду басып өттүңүз. Жөнөкөй айылдык карапайым адам академик деген өтө жогорку наамга жетти. Бирок ушул кыйынчылыктарды жеңүүдө Сиз кайсы сапатты баса белгилегиңиз келет?”* – деп суроосуна жооп берип жатып төмөнкүлөрдү белгилеген. *“Бул суроо мага ата-энемди, туулган жеримди, мектептеги күндөрүмдү... дагы көп нерселерди эске салат. А дегенде ата-энем жөнүндө айткым келет. Алар жөнөкөй, ак эмгеги менен күн көргөн, бизди да ак эмгекке тарбиялаган, эл алдында жер карабай турган кылып эрезеге жеткирген карапайым асыл жандар эле. Менде азыр кандай ийгиликтер, жакшы сапаттар, жетишкендиктер болсо, ошолордун себепчиси ата-энем деп эсептеймин”* [1, 55 б.].

Өзүнүн “Баскан жол” аттуу автобиографиялык очеркинде ата тарбиясы тууралуу төмөнкүлөрдү эскерет: *“Кыштын узак түндөрүндө атам – агам Бекмамат экөөбүздү жанына отургузуп алып, турмуштан, өзүбүздүн эле айылдан алынган ар түрдүү окуяларды айтып берип, алардын жакшы жактарын талдап бизге түшүндүрчү. Кийин ойлосо, жакшы, жаман окуялар аркылуу өз насаатын айтып, бизди тарбиялап жүргөн экен* [1, 279 б.].

Б. Мурзубраимовдун окуучулук мезгили өлкөбүздө билим берүүгө өзгөчө баалуулук катары карап, мүмкүн болгон камкордуктарды баарын жасоого басым жасаган мезгилге туура келген. Ошону менен бирдикте Улуу ата мекендик согуштан кийинки турмуш-тиричиликтеги кыйынчылыктарга карабай балдар окууну орчундуу максат катары карашкан. Б. Мурзубраимовдун классташы белгилүү акын Сатыбалды Кадыров балалык анын балалык кездеги башкалардан айырмаланган сапаттарын төмөнкүчө белгилеген: *“Оор шарт, мезгилдин кыйындыгына карабай, ал кездеги окуучулар тырышчаак, намыскөй болчу. Ошо намыскөй, жакшы окуган балдардын көч башында Бектемир жүрөр эле”* [1, 279 б.].

Б. Мурзубраимовдун химия илимине болгон кызыгуусу, тандоосу окуучулук мезгилинен бекемделген. Ал бала кезинен эле ак кантты чайга салганда түсү эмне үчүн өзгөрөт, темир эмне үчүн дат басат? деген суроолордун жообун берген химия сабагын өзгөчө керемет сырлуу илим катары чын ыклас менен менен кызыгып окуй баштайт. Агайы Рыскул Давлетов менен бирдикте түрдүү тажрыйбаларды жасап кичинекей «изилдөөчүгө» айлана баштайт, үйдө өзүнчө эксперимент кылып, аралаштырып, эритип, бөлүп, чоңдор байкабаган нерселердин артындагы мыйзамдуулукту сезүүгө умтулат. Ал химияны жөн гана окуу предмети эмес, өз алдынча изилдөөнү талап кылган дүйнө катары кабыл алган.

Анын мындай таанымдык дилгирлигин Рыскул Давлетов кубаттап *“Окуса Бектемирдей окуш керек, Мурзубраимовдон келечекте чоң окумуштуу химик чыгат!”* деп анын өзүнө болгон ишенимин бекемдеп, ага кадимкидей канат байлайт.

Б. Мурзубраимов ошол Рыскул агайын өзүнүн тагдырын туура багытка салган шамчырак чырак сыяктуу эскерип жүрөгүнүн түпкүрүндө сактап ысмын жогорку окуу жайдын эшигин аттаган күндөн баштап эл алдында бедел таап, академик болгондо да, депутат болгондо да дайыма унутпай аздектен кайталап айтып келет. Эскерүүлөрдүн биринде *“Рыскул агайым химияны мээбизге куюп койчу. Сабагын угуп отурган адам, дүйнөдө химиядан башка кызыктуу жана керектүү илим жок болсо керек деген ойдо калар эле”* – деп жазган. [1, 45 б.]

Б. Мурзубраимов жогорку окуу жайда окуган жылдары башкалардан окууга, билим алууга олуттуу, тырышчаак мамилеси, бекем эрки, таасирдүү, энтузиаст мугалимдердин, илим адамдарынын тике жана кыйыр өрнөктөрүнүн негизинде башкаларга жарыгы тиер өрнөктүү инсан чебер чыгармачыл жаратман мугалим жана чоң илим өкүлү, нарктуу, активдүү атуул болууга умтулуусу менен айрымаланган.

Анын студенттик жылдары жөн гана окуу мезгили эмес, өзүн өзү табуунун, ички тартип менен чоң максаттарды коюп үйрөнүүнүн мектеби болгон. Ал жаш кезде эле адамды бийиктикке жеткирген эң чоң күч — бул ички өзүн-өзү өнүктүрүү экенин терең сезген.

Курсаштары сабакка келгенде билим алса, ал ошол билимдин артындагы мыйзамды, логиканы, а түгүл анын мүмкүн болгон кеңири колдонулушун изилдеп чыкчу. Аудиториядан чыккандан кийин көпчүлүк эс алууга шашылганда, ал кайрадан китепканага кайтчу. Бул мажбурлоодон эмес, ички муктаждыктан, туруктуу өсүүгө болгон чыныгы умтулуусунан келип чыкчу.

Бул тууралуу белгилүү педагог Б.Апышев минтип жазган: *“Окуу залынан дайыма студент Бектемирдин китеп окуп отурганын көрөт элем. Ал кезде институттун окуу залы кыштын күнү деле түнкү саат 23.00 чейин иштөөчү. Күзөтүүчү китепканачылар кээде Бектемир жана ага окшогон бир топ студенттердин айынан окуу залын 20-30 минута кечирээк жабышкан учурларга туш келгеним эсимде”* [5].

Б. Мурзубраимов студент кезинен эле *«Мугалим сенин жолуңду көрсөтөт, бирок өз жолуңду өзүң басасың»* — деген философияны жашоо турмушунун башкы лейтмотиви катары кабылдап, өз алдынчалыкка умтулуп келген. Анын мындай жашоо ыңгайына жакындан күбө болгон курсташы биология илиминин доктору, профессор Б.Каримова мынтип эскерет: *“Ал эч кимге кошулбай, өзүнчө жүргөндү жакшы көрчү. Өз ой-санаалары менен жашоону жактырчу. Өзгөчө пахта талаасында жүргөн күндөрдө Бектемир таң азандан пахтазарда болуп, ак алтындын ак буласын арбын жыйнап, биз турганча, кырманга кайтып калчу. Мунун эмгекчилдиги аны табият менен ошондо эле*

энчилештирип жүргөн өңдөнөт. Окуудагы ойчулдугу, тез кабыл алгычтыгы, зээндүүлүгү баарыбыздан башкачараак эле.” [1, 371 б.] .

Ал институттун лабораторияларындагы дагы ар бир мүмкүнчүлүктү пайдаланып, окуу программасында жок болгон темаларды да өзү тандап, эксперимент жүргүзгөн учурлары көп болгон. Тажрыйбада алынган чакан өзгөрүүлөрдүн өзүн каттап, түшүндүрүп, салыштырып, илимий конференцияларга активдүү катыша баштаган. Муну институттагы улуу муундун өкүлдөрүнүн бири экономист окумуштуу Бурул Султанованын төмөнкү эскерүүсү тастыктап турат: *“Химия кафедрасынын башчысы, доцент Юрий Яковлевич Тильманс менен кабинетте сүйлөшүп отурганбыз. Эшик акырын ачылып, уруксат сурап, жүзү тааныш студент кирип келди. Анын кыймыл-аракетинде ушунчалык тартынчаактык сезилип турду. Биз менен саламдашкан соң, Юрий Яковлевичке кайрылды: “Илимий конференцияга доклад даярдадым эле, ушуну көрүп берсеңиз.” Ал чыгып кеткенден кийин, кафедра башчысы сыймыктануу менен: “Боло турган бала! Келечекте андан бир жакшы окумуштуу чыгышы мүмкүн”, деди. “Айтканыңыз келсин деп, ичимден кубандым”* [1, 279 б.]. Студенттик жылдарында калыптанган өз алдынчалык, тактоо маданияты, тажрыйбага болгон суусоо, илимий ой жүгүртүүнүн тартиби — анын профессордук даражасына жол ачкан негизги сапаттар болду.

Жыйынтыктап айтканда ал өзүнүн өмүр баскычтарынын бардык этаптарында көз карашы, кадыр билип баа берүү дээринде, проблемаларды башкалардан мурда туюп көрүү, коюу, чечүү алар аркылуу өзгөрүштөргө жол ачууда нукура лидер катары башкалардан ат чабым алдыда жүрдү. Ошондуктан анын ысмын атаганда *«биринчи», «эң биринчи», «эң биринчилерден болуп»* деген эпитеттер эркисизден кошулуп айтылып келет. Анткени, ал өзүнүн иди ректигинен өзүнүн мектебинде класстан класска аттап өтүп окуган биринчи окуучу, студент мезгилинде лениндик стипендиант болуу менен спорт чебери боло алган биринчи студент. Эң башкысы Ош мамлекеттик педагогикалык институтунун бүтүрүүчүлөрүнүн ичинен 25 жашында

илим жактаган «биринчи илим кандаидаты», «биринчи доцент», «биринчи илим доктору», «биринчи профессор», «биринчи академик», «биринчи депутат», «биринчи ректор» [4].

Бектемир Мурзубраимов «Азыркы мезгилдин баатырлары» аттуу документалдык фильминде таамай мүнөздөмө берилгендей Ош шаарынын эки университетинин ректору катары иш билгилги жана кадыр наркы аркылуу Ош шаарында жогорку билим берүү мекемелерин бир тараптан туңгуйуктагы элет жергелери, экинчи жактан эл аларлык абройлуу, даңкы таш жарган университеттери менен алака катышын камсыз кылууга жетишкен.

Б. Мурзубраимовдун мугалим жана аны даярдоо боюнча көз караштары тажрыйбалары

Мугалим-билим берүү тармагынын жүрөгү. Кайсы гана өлкө болбосун, анын өсүп-өнүгүүсү, маданиятынын деңгээли, илимий-техникалык жетишкендиги жана руханий абалы, эң алгач, мугалимдердин эмгегине байланыштуу. Коомду алдыга сүрөөчү күч — мугалимдердин колунда, анткени алар адамдын аң-сезимин ойготот, билимдин ачыкчын берет, келечек муундун дүйнө таанымын жана ишенимдерин калыптандырат. Адамдын тагдырын өзгөртүп, коомдун өнүгүүсүнө түздөн-түз таасир этүүчү бул кесип өзгөчө даярдыкты, чоң жоопкерчилик менен жогорку моралдык маданиятты талап кылат. Мугалимдерсиз өнүккөн коомду элестетүү мүмкүн эмес. Бул тууралуу окумуштуулар гана эмес, түрдүү мамлекеттин башчылары да ой кошуп келишкен. Алсак, Индиядагы улуттук боштондук кыймылдын лидери, идеологу Махатма Ганди (Ганди Мохандас Карамчанд) «Мугалим коомдун маанайын, рухун жана моралдык жүзүн аныктайт.» -деп жазган [7, 139 б.].

Экономикалык прогресс да, илимдин жетишкендиги да, маданий өсүш да биринчи кезекте сапаттуу билим алган адамдарга таянат. Ал эми ошол билимдин булагы — мугалим. Ар бир адис, ар бир илимпоз, ар бир жетекчи өз жолун мугалимдин классына киргенден баштайт. Демек, ар бир адамдын ийгилигинин түпкү башаты — мектептеги мугалим.

«Мугалим кандай болушу керек?» деген суроо бардык мегилдердеги ойчул оку-

муштуулардын ой санаасынын борборунда турган.

Тигил же бул коомдун маданий интеллектуалдык потенциалын алардын мугалимдикти кесип туткан адамдарынын деңгээлине карап бааланары тарых аркылуу тастыкталып келет. Ошондой эле коомдун өнүгүүсү да коом мүчөлөрүнүн кандай мугалимге канааттанганынан башкача болгон эмес. Тарыхта өзүнүн урпактарын билими тайыз, адеп-ахлагы тайкы мугалимдер окутканына анчейин олуттуу тынчыздануу менен карабаган коомдун келечеги бүдөмүк жана кооптуу болуп келген. Булар канткен менен да цивилизациялуу коомдун абсолюттук акыйкаттары эмеспи. Андай акыйкаттар коомдун өнүгүшүнүн күнгөй тескейине акыл чуркатып, ой пикирин ортого салып турган адамдар тарабынан гана актуалдаштырылып келет. Бул өңүттөн алганда Бектемир Мурзубраимов мугалимдердин проблемаларын түрдүү деңгээлде тынымсыз көтөрүү менен гана чектелбестен кызматтык статусу шайкеш келген учурларда конкреттүү чечим кабыл алууга демилгечи жана катышуучу болуп келгендигин көрөбүз. Ал узак жылдар аралыгында коомдун басымдуу катмарын түзгөн менен кадыры татыктуу бааланбай келген миңдеген мугалимдердин үнүн, көйгөйлөрүн, рационалдуу сунуштарын бийик трибуналар аркылуу мамлекеттик башкаруу уюмдарына жеткирип мугалимдер менен бийлик өкүлдөрүнүн ортосунда көпүрөнүн милдетин да аткарып келген. Анын гезит журналдардагы макалаларынын хронологиясына астейдил назар салган адам мугалимдердин көп кырдуу көйгөйлөрүнө көпчүлүктүн көңүлүн буруп кыргыз коомунун келечеги мугалимге болгон мамлекеттик жана коомдук мамилелерден көз каранды экендигин аңдатуу аракетин бир саам да токтотпой көңүл борборуна тутуп келгендигине шексиз ынанат.

Анын көп жылдар аралыгындагы мугалимдер тууралуу ой санаалары, рационалдуу сунуштары «Мугалим –мөмөлүү дарак» (Бишкек. 2015) аттуу китебинде топтоштурулган. Китеп мугалимдик кесиптин көп кырдуу аспектерине байланыштуу көп жылдык ой пикирлерин концептуалдуу көз караштарын ичине камтыган мезгилинде коомдун назарын бурган макалаларынан,

интервьюларынан, расмий жыйындарда сүйлөгөн сөздөрүнөн турат.

Китепте мектептин мектеп болушу анын мугалимдерден көз каранды, программаларды өзгөртсө болот, өтө көп каражаттарга да ээ болушу мүмкүн, кооз имараттарды да курууга, окуу сааттарын узартуу, жаңы муундагы окуу китептерин жаратуу да кыйын эмес, бирок компетенттүү иш билги мугалимдерсиз, аталган аракеттердин кайтарымы ойдогудай ишке ашышы күмөндүү «Мугалимин унуткан эл келечегин куруткан эл» деген элдик акылмандык менен ашташ ой санаалар баштан аяк кызыл сызык менен белгиленип өтөт.

Китепте мугалимдердин көйгөйлөрүн көтөрүү менен бирдикте аларга коюлган заманбап талаптар да орун тапкан. Анын пикиринде мугалим тынымсыз өнүгүү абалындагы инсан болууга милдеттүү. Алар мугалимдердин билимин жогорулатуу институттарынан жана түрдүү кеңешмелерден алган билимдери менен чектелбей өзүнүн кесиптик деңгээлине такай абай салып өзүн өзү чыгармачылык менен өнүктүрүүсү зарыл. Бул ой сунуш маалыматтар тынымсыз өнүгүп жаткан азыркы коомдун мугалимдери үчүн өзгөчө актуалдуу.

Окумуштуу мугалимдер мезгил талабына ылайык балдарды маалыматка гана ээ кылбай ой жүгүртүп өз алдынча билим алууга жөндөмдүү балдарды тарбиялоого милдеттүү экендигин белгилейт: «Мугалимдин, билим берүүнүн максаты адамды ойлоно билүүгө, ойбжүгүртө билүүгө көнүктүрүү экенине көбүбүз баа бере бербейбиз. Мугалим гезит, катты ээсине жеткирип берип жөн болгон почтальон эмес, ал ар кандай чындыкты өз сезиминен, акылынан, жүрөгүнөн өткөрүп өзүнүн менчиктабылгасы, жаңылыгы катары жар салган чыгармачыл инсан. Мугалим адамды гана өзгөртпөйт, ал коомду да өзгөртөт. Анткени коом өзүнөн-өзү эле өзгөрбөйт, адамдар өзгөргөндө гана коом өзгөрөт. Демек, адамдарды өзгөртчү мугалим болгондон кийин, коомдун рухий абалы, тазалыгы мына ушул мугалимге, анын эмгегине көз каранды» [6, 34 б.].

Ошону менен бирдикте китепте билим берүү мазмунун өркүндөтүү, кайтарымдуу уюуштуруу, окуучулардын сапаттуу билим

алышынын факторлору аны камсыз кылуу багытындагы оош кыйыштар, реалдуу иш аракеттер туралуу маалыматтар да кеңири.

Аларды анализдеген адам Б. Мурзубраимовдун «Караңгыда көз тапкан, капилетте сөз тапкан» ойчул жана тажрыйбалуу педагог экендигине ынанбай койо албайт. Ал айыл жерлериндеги мыкты мугалим адистиктерге болгон таңкыстыкты жоюуунун жолу жөнүндөгү оюу да башкалардан айырмалуу: «...азыр айыл мектептеринин абалы, адистер менен камсыз болушу шаардагыларга салыштырмалуу бир топ начар экендиги жашырын эмес. Мындан чыгуунун бир жолу айыл өкмөттөрүнүн мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу болуп саналат. Айыл өкмөттөрү ошол мектептин бүтүрүүчүлөрүн мектепке кайра кайтып барып иштешине жетишүүлөрү керек. Бул үчүн бүтүрүүчүлөрдүн мыктыларын тандап, жетишпеген адистикке жөнөтүп, окуу акысын, стипендия төлөп, кайра өздөрүнө келип иштешин келишимдин негизинде бекемдеп коюусу зарыл» [6, 79 б.].

Ушуга байланыштуу Б. Мурзубраимов айыл өкмөттөрүнүн агартуу жана маданият чөйрөсүндөгү ишмердүүлүгүнүн чектерин олуттуу кеңейтүү жана оптималдаштыруу сунушун айтат: «Тигил же булайыл өкмөтүнүн ишинин ийгилиги, айрыкча айыл элинин маданиятынын, илим-билимдик деңгээлинин, ынтымакчылыгынын, аң-сезимдүүлүгүнүн абалы ошол айылдагы мугалимдердин билимине, кадыр-баркына, иштөө аракетине түздөн-түз көз каранды. Ошондуктан айыл өкмөттөрү мектепти жана мугалимдерди өзгөчө камкордукка алышы керек. Бирок айыл өкмөтүнүн бюджетин толук өздөрүнө бербей туруп айылдын проблемаларын айыл өкмөттөрү чечет деген сөз курук эле сөз бойдон кала берет го деген ойдомун, Айыл өкмөттөрү менен бирдикте ЖОЖдор дагы кабыл алуудагы региондук квотированиеге көбүрөөк көңүл бурушубуз керек» [6, 53 б.].

Бул сунуштар тек ооз учунда айтылган кептер эмес. Чын дилден киришсе алар акыйкатка айлануучу фактка айланаарын Ош мамлекеттик университетинде ар түрдүү деңгээлде жетекчилик кызматта иштеп жүргөн жылдары иш жүзүндө тастыктап коомчулукту ынаандырган. Ал өз демилгеси менен Ош областынын жакынкы жана

алыскы районунун мектептериндеги педагогдорго реалдуу муктаждыгын изилдеп чыгып сырттан окуу бөлүмүнө кабыл алуу стратегиясын ошого жараша аныктоо тажрыйбасын жараткан

Ош мамлекеттик педагогикалык институтунун проректору катары бүтүндөй Түштүк Кыргызстандын мектептеринин мугалимдер менен камсыз кылуу максатында анын жетекчилиги менен төмөнкүдөй жумуштар уюштурулган:

- Элет мектептериндеги айрым предметтер боюнча мугалимдерге болгон таңкыстыкты жоюу үчүн бүтүрүүчү курстун студенттеринин окуусун мектепте иштөө менен айкалыштыруу;

- сырттан окуу бөлүмдөрү аркылуу сапаттуу мугалимдерди даярдоо максатында областтык, райондук, шаардык, элге билим берүү бөлүмдөрү менен биргелешкен туруктуу кеңештерди түзүү;

- сырттан окуган студенттердин билимин жогорулатуу максатында жыл сайын дем алыш күндөрү 8-10 жолу консультацияларды өткөрүү;

- институттун мугалимдерин мектепте сабак берүүгө аралаштыруу жана мектеп мугалимдерин методика сабактарын окутууга тартуу;

- студенттерди жайкы лагерлерде педпрактикадан өткөрүп балдар менен 24 саат бирге жашашына мүмкүнчүлүк түзүү.

Б. Мурзубраимовдун демилгеси менен уюштурулган бул тажрыйбаларга айрыкча азыркы чакта кайрадан кайрылуу мезгил шарттарына ылайык өркүндөтүү алда канча кайтарымдуу болоорунда шек жок.

Ал декан мезгилинде болочок мугалимдерди кызматтын чегиндеги милдеттерди жогорку даражада аткаруу менен бирдикте коомдук-педагогикалык процесстеги жаңычыл ойлорду факультеттеги окутуучулар менен бирдикте такай талдап, тандап, талкуулап ишке киргизүү ыкласы менен институттун жамаатын гана эмес, Ош жергесиндеги көптөгөн агартуучулардын назарын бурган. Ал педагогикалык билим педагогика илими менен шугулданган адамдардын гана эмес, педагогикалык чөйрөдө иштегендердин баары үчүн негизги билим болушу керек деген бекем ишенимде. Факультеттин өнүгүүсүнүн

негизги багыттарын эмгек рыногунун талабына, билим берүү системасынын тенденцияларына ылайык иштеп чыккан, факультетте жаңы окутуу технологияларын сыноого багытталган шарттарды түзгөн. Ошону менен бирдикте университеттеги башка тиешелүү кафедралардын окутуучуларын да бирдиктүү миссиянын айланышына бириктирип, чыгармачыл, жаңычыл багыттагы чөйрөнү түзүүгө демилгечи болгон. Б. Мурзубраимовдун аталган багыттагы тажрыйбаларынын айрым өрнөктөрү Б. Апышев, К. Исаков, К. Зулпукаров, С. Момуналиев сыяктуу кесиптештеринин макалаларында чагылдырылган. Буга байланыштуу Б. Апышевдин **«Педагогдук шык даарыган инсан»** аттуу макаласынан бир үзүндүнү мисал иретинде көрсөтө кетүүгө болот. *«Мага телефон чалып: “Бекембай аке, мен практикант студенттер менен мектептемин. Мектеп мугалимдери менен бирге бизге да педагогикалык кызматташтык (педагогическое сотрудничество) идеясы жөнүндө лекция окуп берсеңиз. Макул болсоңуз, бул жакты даярдап коюп, эртең Сизди машинемде алып келейин”, – деди. Мен, албетте, бул сунушту жан-дилимден кабыл алып, Бектемир менен барып, мугалимдерге жана практиканттарга лекция окуп бердим. Менин лекциямдан кийин Бектемир айрым педагогикалык идеяларды комментариялап жатып, аларды ишке ашырууда конкреттүү педагогикалык жагдайды кантип түзүү керектигин жана чыгармачылык мамиленин зарылдыгын угуучуларга өтө ынанарлык кылып айтып берди. Анын (Мурзубраимов Бектемир) улуу педагогикалык идеяларга шыктанган тубаса педагог катары чыгармачылык эргүүсү, толкуп-ташкан кыял канатын бийикке карай күүлөшү мени бир жагынан таң калтырса, бир жагынан арыма келтирген болчу»* [5].

Ал эми Жогорку кеңештин депутаты болгон жылдары мектеп турмушуна коомчулуктун көңүлүн бурууга чакыруу максатында байланыштуу бир катар кординалдуу маселелерди ортого койгон.

Аларды жалпысынан төмөнкүчө сыпаттоого болот:

- улам керине кетип бара жаткан мектепти колго алуу аркылуу коомдун интеллектуалдык абалын жогорулатуу;

- окуучуларды мекенчилдикке тарбиялоо максатында аскер ишине даярдоо сабагын калбына келтирүү;

- жоюлуп кеткен окуу-аралык өндүрүштүк комбинаттарды жаңы технологиялык негизде кайра куруу;

- мектептии директорунун тарбия иштери боюнча орунбасарынын ордун калыбына келтирүү;

- мектептер үчүн окуу-көрсөтмө куралдарын, техникалык каражаттарды алууга финансылоону өркүндөтүү;

- райондук, шаардык билим берүү бөлүмдөрүндөгү педагог-методисттердин штаттык бирдиктерин көбөйтүү.

Бул көйгөйлүү маселелер депутат Б. Мурзубраимовдун өзүнүн демилгеси жана катышуусу менен жер жерлерде талкууланып алардан келип чыккан сунуштар мамлекттик деңгээлдеги чечимдерди кабыл алууга негиз болгон. Б. Мурзубраимов бүт өмүрүн агартуу тармагына арнаган адам, коомчул насили, активдүүлүгү жогору инсан катары азыркы мектептеги билим берүүнүн сапатына, бүтүрүүчүлөрдүн тагдыры туралуу олуттуу ой санаага батат, түйшөлөт, анын себептерин айкындоого аракет кылат.

Бул маселе туралуу интервьюларынын биринде *«Ким билет, мектепте ойдогудай окута албай жатсак керек? Балким, мына мен өзүм көп жылдардан бери иштеп түздөн-түз катышым болуп жүргөн окуу жайларында бүгүнкү студенттерге - эртеңки мугалимдерге тиешелүү деңгээлде кесиптик таалим-тарбия, педагогдук навык бере албай жаткандырбыз?»* —деп ошол иштин ичиндегилердин бири катары жогорку окуу жайларга да анын ичинде өзүнө да сынчыл мамиле жасоодон качпайт [6, 81 б.]. Ушундан улам ал 90-жылдардын аягындагы материалдык жана кадрлык ресурсу жок туруп эле карандай каалоонун негизинде мугалимдерди даярдоо багытындагы окуу жайлардын санынын көбөйүп бара жатышын олуттуу сынга алган. Бул олуттуу ой плансыз жасалып жаткан иштер мугалим кадрларын даярдоо ишине карата барып турган кыянат иш болоорун, анын аягы өкүнүч менен бүтөөрүн алдын ала боолгоп тынчыздануу менен белгилеген.

Менин терең ишенимимде Кыргызстандын билим берүү ишинин даанышман,

жетик жетекчи, уюштуруучуларынын бири Бектемир Мурзуibraимовдун кесиптик педагогикалык жана активдүү коомдук ишмердүүлүгүнөн алынган жандуу ойлор жана фактылар Кыргызстандын билим берүү ишинин өнүгүш тарыхын, азыркы абалын өнүгүш тенденциялары туралуу илимий билимдердин чектерин толуктап байыта алат. Алар университеттерде окутуулуучу «Билим берүүнүн жана педагогикалык ойлордун тарыхы», «Мугалимдик кесипке киришүү» курстарынын мазмунунун жандуу материалдар менен байытуу, өркүндөтүүдө да колдонулушу зарыл.

ОшМУнун өнүгүшүндөгү орду

Турмуш чындыгы ушундай тигил же бул билим берүү мекемесинин өнүгүшү ошол мекемеде иштеген иш билги лидер инсандардын ишмердүүлүгүнөн көз каранды болуп келген. Лидерлик бул алдыда жүрүүгө жарамдуулук касиет. Лидер инсандар кандай кызматтарды ээлебесин өзүнүн демилгеси, жеке өрнөгү менен адамдарга таасир этип артынан ээрчите алат. Бул формула Бектемир Мурзуibraимовдун кесиптик ишмердүүлүгүнүн бардык баскычтарына мүнөздүү болгон деп айтууга толук негиз бар. Ал катардагы окутуучулуктан баштап, кафедра башчысы, декан, проректор болуп иштеп турган мезгилинде эле түрдүү новаторлук долбоорлордун демилгечиси болуп келген. Анын көптөгөн пикирлери окуу жайда салмактуу чечимдерди кабыл алууга негиз болуп келген [5].

Аны менен бирге иштеген кесиптештеринин ичинде анын акыл парасатына, жөнөкөй адамгерчилигине, инсандык көп кырдуу жетишкендиктерине суктанып жүрүм-турумун, ишке мамилесин өрнөк туткандар жаштар көп болгон.

Бул туралуу университеттин Кыргыз ОшМУнун мурдагы ректору К.Исаков да «Ар бир адамдын инсан, адис, жетекчи болуп калыптанышына таасирин тийгизген өзүнүн адамга, ишке, турмушка болгон мамилеси менен сени түздөн-түз жана кыйыр түрдө тарбиялаган устаздар болот. Алар сени тарбиялоону да максат кылбайт. Өздөрүнүн жүрүм-турумунан, адамдарга жасаган мамилесинен, ишке карата жоопкерчилигинен, адамдык сапатынан өзүң көрүп тарбияланасың. Алардын жакшы ка-

сиеттерин өзүнө жуктургуң, жан дүйнөңө сиңиргиң келет. Менин да инсан жана жетекчи болуп калыптанышыма таасирин тийгизген устаттарымдын бири Бектемир Мурзубраимов болду» -деп жазган.

Ал эми КР ЖКнын экс-депутаты, коомдук, мамлекеттик ишмер, акын жана жазуучу Нуржигит Кадырбеков Бектемир Мурзубраимовдон алган нускасын өзүнчө мектеп катары төмөнкүчө сыпаттайт: *“Менин кайсыл окуу жайларда билим алганымды сурап калышат. Жаратканга шүгүр, үч мектеп алмаштырдым, үч университетте окудум. Чет өлкөлөрдө өткөн бир канча кыска мөөнөттүк курстардын угуучусу болдум. Булардын баарын өмүр баянымда жазып жүрөм, бирок, өзүм сынактарынан өткөн бир мектеп тууралуу көп айта элекмин. Ал – академик Бектемир Мурзубраимовдун мектеби”* [1,536 б.].

Ош мамлекеттик университетинин абройунун артышын Б. Мурзубраимовдун лидерлик ишмердүүлүгүнөн ажыратып кароого болбойт. Алсак, ал ректор болуп дайындалган үч жыл (1998-2001) аралыгында эле университетте илимдин докторлорунун саны 16дан 39га, илимдин кандидаттарыныкы 154ттөн 192 ге, окуу имараттары 10дон 20га, факультеттер 11ден 16га, адистик программалар 35тен 68ге, студенттердин саны 14892ден 25485га өскөн. Ал эми окутуучулардын айлыгы 150%ттен 450%ке чейин көтөрүлгөн.

Университеттин университет болмогу ар качан аны жетектеген лидерлер жана окутуучуларынан көз каранды болуп келген. Арийне, бүгүн Түштүк Кыргызстандагы жогорку билим берүү мекемелеринин «чынар тереги». Азыр Ош, Ош шаары, деген этнонимдер ОшМУ дүйнөлүк масштабдагы арымы, байланыштары аркылуу дүйнөгө таанылды. Бүгүн ОшМУ отуз кылым мурда аңыз катары жеткен Ош шаарынын маданиятын заманбап баалуулуктардын негизинде кайра жаратуунун кубаттуу факторуна айланды. Мындай ийгиликтердин башатында Б. Мурзубраимовдун да олуттуу орду бар.

Б. Мурзубраимов 60 жылдан ашуун кесиптик турмушу өзүнүн ар бир өткөргөн күнүнө ишмердүүлүгүнө куш учкан бийиктен сереп салып күнүмдүк тиричилик түйшүктөрүнүн туткунунда калбай илимге, жаштарга, эл жутртка, мамлекетке пайдалуу болгудай мазмундуу өткөрүүгө багытталган бекем эрк, туруктуулук, толгонуу, изденүү, өзүнө өзү канаатанбай бийиктикке умтулуу, чыгармачылык жаратмандык, жогорку даражада өнүккөн активдүү атуулдук педагогдук позициясы менен эрдикке тете жашоонун акыбети.

Анын мугалимдик кесипти аркалап, мээнеткеч, салабат-сабырдуу, каниет ток пейил жашоо эрежесин тутунган окумуштуулук данышмандык даражасы бир илимдин, бир тармактын масштабына сыйбаган кыргыз калкынын таанымал таалимчисинин жашоо өрнөгү. Ал өрнөк миңдеген жаштарга кишилик, кесиптик максаттарын аныктоо үчүн ориентир болуп келген жана да боло бермекчи.

Корутунду

Бектемир Мурзубраимов — Кыргызстандын билим берүү тарыхында илимпоздугу, педагогдук чеберчилиги жана коомдук лидерлиги менен өзгөчөлөнгөн масштабдуу инсан. Балалык чагынан калыптанган зээндүүлүк, мугалимдеринин көрөгөчтүгү жана өз алдынча тынымсыз изденүүсү аны чоң окумуштуулук даражаларга жеткирди. Ал мугалимдин коомдогу ордун көтөрүү, билим берүүнүн мазмунун өркүндөтүү, аймактарды квалификациялуу кадрлар менен камсыз кылуу боюнча реалдуу демилгелерди ишке ашырды. ОшМУнун өнүгүшүндө анын лидерлиги жана уюштуруучулук дарамети өзгөчө роль ойноду.

Жалпысынан алганда, Б. Мурзубраимовдун ишмердүүлүгү өмүр жолу жана педагогикалык мурасы — Кыргызстандын билим берүү системасы үчүн баалуу үлгү жана келерки муундар үчүн багыт берүүчү өрнөк.

Адабияттар

1. Бектемир Мурзубраимов замандаштарынын көзү менен. – Бишкек: “Basmapress”, 2025. – 572 бет.
2. Макаренко, А. С. *Лекции о воспитании детей*. — М.: Педагогика, 1988. — 224 с.
3. Достоевский, Ф. М. Подросток . — М.: Правда, 1987. — 608 с
4. Алимбеков, А. Улуттук масштабдагы өрнөк инсан [Электрондук ресурс] // Кут билим.– 2023. – 7 июль. – Режим доступа: <https://kutbilim.kg/analytics/inner/uluttuk-masshtabdagy-rn-k-insan/>
5. Апышев, Б. Педагогдук шык даарыган инсан [Электрондук ресурс] // Кут билим. – 2025. – 21 ноябр. – Режим доступа: <https://kutbilim.kg/analytics/inner/pedagogduk-shyk-daarygan-insan>
6. Мурзубраимов, Б. Мугалим мөмөлүү дарак. – Бишкек, 2015. – 195 б.
7. Ганди, М. К. Моя жизнь. Мои опыты с истиной. – Москва : Мысль, 1989. – 542 с.